

Romowie w ukraińskim systemie edukacji

Pojawienie się nowych państw w Europie Wschodniej doprowadziło do wzrostu świadomości narodowej, stymulowało proces ożywienia języków, kultur i tradycji. Stosunek do mniejszości, jak i stopień tolerancji narodowej jest papierkiem lakmusowym, dzięki któremu sprawdza się stopień dojrzałości społeczeństwa, poziom jego otwartości i demokracji. Tematyka wychowania pozwala na zaprezentowanie zagadnienia dotyczącego sytuacji Romów w ukraińskim systemie edukacji. W pierwszej części opracowania analizie została poddana ich sytuacja w ukraińskiej przestrzeni społecznej. W drugiej części uwypuklony został zarys edukacji mniejszości na Ukrainie, zaś trzecią poświęcono sytuacji edukacyjnej Romów.

W niepodległej Ukrainie zauważalna stała się aktywizacja życia mniejszości narodowych i etnicznych. Niektórzy badacze procesów związanych z mniejszościami w okresie postsowieckim charakteryzują je mianem „etnicznego odrodzenia” (Євтух, 2001, 2004; Тараненко, 2001). Do najważniejszych cech takiego odrodzenia zaliczają m.in. działalność grup artystycznych, periodyki w językach etnicznych, upowszechnianie informacji w Internecie o życiu i tradycjach mniejszości, odnowienie sieci szkół państwowych, w których edukacja przebiega w ich językach, bądź naucza się w nich języka mniejszości, jak również programy telewizyjne w tych językach. Ponadto Ukraina po uzyskaniu niepodległości, jednym z głównych priorytetów, ogłosiła ochronę praw publicznych wszystkich obywateli na zasadach równości bez względu na pochodzenie. Jest to potwierdzone przez szereg artykułów Konstytucji Ukrainy oraz Ustawę o mniejszościach narodowych¹. Co więcej, od 1991 roku tendencje do odrodzenia zauważalne są również pośród przedstawicieli dominującej narodowości. Tworzenie nowej świadomości ukraińskiej wymaga od wspólnot mniejszości narodowych i etnicznych aktywizacji w zachowaniu własnej tożsamości, m.in. języka, kultury, religii (Антонюк, 2003, s. 119).

¹ *Ustawa o edukacji*, art. 3, Kijów 23.03.1996, № 100/96-WR; *Ustawa o mniejszościach narodowych na Ukrainie*, Kijów 25.06.1992, № 2494-XII; *Deklaracja praw mniejszości narodowych*, Kijów 01.11.1991; Por. S. Lytowczenko, *Analiza ustawodawstwa Ukrainy, zgodnie z wymaganiami międzynarodowymi w celu zapewnienia równych praw w uzyskaniu wykształcenia*, Kijów 2009, s. 5-15.

Niektórzy naukowcy kwestionują jednak idee etnicznego renesansu. Podkreślają oni, że Ukraina od momentu uzyskania niepodległości przeżywa proces, który zauważalny był w XIX wieku w Europie. Poglądy te otwierają drogę do dyskusji nad ogólnymi koncepcjami procesów etnopolitycznych. Uwagę należy jednak zwrócić na istotne zmiany, które zachodzą w życiu mniejszości i mogą być 1 początkiem renesansu etnicznego. Potwierdza to funkcjonowanie różnorodnych etnicznych organizacji, instytucji oraz stowarzyszeń, które zostały utworzone w ciągu ostatniego dwudziestolecia (Рябчук, 2000a; Kuzio, 1998, 2001).

1. Romowie w ukraińskiej przestrzeni społecznej

Obecnie obywatele Ukrainy przeżywają trudny okres. Nawet na płaszczyźnie ogólnego pogorszenia stanu społeczno-ekonomicznej sytuacji przeciętnych obywateli pochodzenia ukraińskiego, ich położenie jest znacznie lepsze niż przedstawicieli niektórych mniejszości takich jak, np. Romowie. Pod tym względem Ukraina nie jest wyjątkiem wśród krajów europejskich. Romowie nadal pozostają najbardziej narażoną i niepewnie czującą się grupą etniczną wśród populacji Europy. Mimo to zajmują oni szczególne miejsce w społeczeństwie ukraińskim.

Romowie są etniczną wspólnotą zamieszkującą terytorium Ukrainy. Istnieją wobec nich uprzedzenia w społeczeństwie, najczęściej związane z niskim poziomem społecznej integracji, trudnymi warunkami bytowymi, odmienną kulturą i cechami etnicznymi, które zdecydowanie odróżniają Romów od ogółu (Рибка, 2006; Луканова, 2006).

W życiu codziennym wśród Romów często pojawia oszustwo, wróżbiarstwo oraz niechęć do pracy. Pozytywne nastawienie do Romów buduje się na pozytywnym odbiorze licznych zespołów (ansamblów) etnicznych, jak również utalentowanych wykonawców. Ważną rolę w budowaniu pozytywnego postrzegania etniczności romskiej odegrał film pt. „Cygan”, w którym główną rolę odegrał mołdawski aktor Michał Wolontyr². Etniczną kulturę i prawa Romów przedstawia ogólnoukraińskie stowarzyszenie „Kongres Romów Ukrainy”³. W

² Światowe uznanie i popularność przyniósł aktorowi serial „Cygan”, gdzie Michał Wolontyr zagrał główną rolę (ukr. Михай Волонтир). Serial o losie Cygana Budulaja, o jego życiu, wędrowce po ziemi w poszukiwaniu szczęścia i wolności, o miłości. „Cygan” zebrał ogromną publiczność widzów. Aktor wcielił się w wizerunek swojego bohatera do tego stopnia, że wielu z nich nie zapamiętało imienia aktora, lecz nazywało go Budulajem. W świadomości niektórych istniało przekonanie, że jest to prawdziwe imię Michała Wolontyry. Po sukcesie filmu ukazała się jego druga część pt. „Powrót Budulaja”.

³ Stowarzyszenie pozarządowe „Kongres Romów Ukrainy” funkcjonuje na poziomie krajowym. Aktywnie działa również „Stowarzyszenie Romów Ukrainy”, które zostało założone w 2001 roku. Do tej pory jego działalność jest zauważalna. Założycielem oraz przewodniczącym Kongresu był Piotr

języku ukraińskim i romskim ukazuje się czasopismo dla dzieci „Khamoro – Słoneczko”⁴. W poszczególnych regionach Ukrainy działają stowarzyszenia romskie o charakterze kulturowym, np. w obwodzie zakarpackim, w którym mieszka około 30% ludności romskiej Ukrainy. Działa tam stowarzyszenie romskich organizacji pod nazwą „Ekhipe” oraz co dwa tygodnie ukazuje się gazeta „Romani Jah”⁵ (Бідзіля, 2006).

Romowie jako grupa etniczna wyróżniają się, na tle innych grup zamieszkujących w szczególności terytorium zachodniej Ukrainy, przede wszystkim izolacją od innych społeczności lokalnych. Większość Romów danego regionu prowadzi osadniczy tryb życia w autonomicznych osadach. W języku ukraińskim takie osiedlenie nazywano „tabor”. Sytuacja ta ma pozytywny wpływ na rekultywowanie wewnątrzspołecznych zasad i praw opartych na wzajemnym wsparciu. Jednocześnie, autonomiczne zakwaterowanie konserwuje hermetyczność, analfabetyzm, ubóstwo i niehigieniczne warunki życia Romów. Środowisko zewnętrzne odnosi się do nich podejrzliwie. W świadomości przedstawicieli sąsiadujących narodowości utrwalił się wobec nich negatywny stereotyp - Cyganie⁶. W wyniku powyższego występuje dyskryminacja Romów szczególnie w zatrudnianiu, edukacji, ochronie zdrowia oraz w sprawach sądowych (Tiszchenko, 2012, s. 18-19).

W czerwcu 2002 roku ukraińskie Centrum Badań Ekonomicznych i Politycznych im. O. Razumkova przeprowadziło we wszystkich regionach Ukrainy jedyne tak obszerne badanie socjologiczne, które miało na celu ustalenie nastawienia społecznego wobec Romów. Wzięło w nim udział 2006 respondentów, zaś jego wyniki pokazują, że ponad 50% badanych ma wobec Romów takie samo nastawienie jak w stosunku do innych narodowości. Jednak 41,5% wykazało postawę uprzedzenia⁷.

Badania przeprowadzone przez Instytut Socjologii PAN Ukrainy w 2005 roku pokazują, że społeczeństwo ukraińskie ma negatywny stosunek do społeczności

Нругориченко. Рог. Н.О. Зіневич, 2001, *Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан*, Український науковий журнал, Київ, № 1, с. 40-52.

⁴ Zob. <http://www.chachipen.in.ua/home.html>.

⁵ Рог. *Національно-культурні товариства Закарпаття, Довідник, Відділ у справах національностей облдержадміністрації, Центр культур національних меншин Закарпаття, Ужгород 2009.*

⁶ Powszechne określenie przedstawicieli etnicznej grupy Romów występujące na Ukrainie. W potocznym rozumieniu Cygan kojarzy się ze złodziejem, oszustem. Cyganić, ukr. Циганити, -ню, -ниш, 1) Выманивать, выпрашивать (о цыганахъ). 2) Въ свадебномъ обрядѣ: ходить по хатамъ, выпрашивать. Рог. *Словарь української мови*, Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х томах, Вид-во Академії наук Української РСР, Київ 1958, Том 4, с. 428; *Словник української мови: в 11 томах*, Том 11, 1980, с. 208.

⁷ Zob. <http://www.uceps.org>.

Romów (Мельник, 2010, s. 93). Uprzedzenia formują się przede wszystkim w stosunku do tradycyjnego sposobu bycia wspólnot romskich, które do dnia dzisiejszego zachowują swoje dawne tradycje, zwyczaje i nie śpieszą się z integracją ze społeczeństwem.

Procesy europeizacji przyniosły także negatywny efekt w postaci nasilenia złych relacji Romów z lokalną społecznością. W ostatnich latach liczba romskiej społeczności wzrosła ze względu na przymusową deportację nielegalnych imigrantów z Europy Zachodniej. Powyższe zjawisko wywołało niezadowolenie wśród licznych społeczności lokalnych. Szczególnie nasilone objawy zanotowano w obwodzie zakarpackim, w zachodniej Ukrainie (Karalkina, 2013, s. 15-17). Wyraźne konflikty pojawiły się na obszarach zajętych przez romskie osady. Lokalne wspólnoty oraz władze starają się sprywatyzować tę ziemię, zmuszając Romów do opuszczenia tych terenów, które Romowie uważają za swoją własność (Tamże, s. 16-19). Z drugiej strony, zmiany demokratyczne i proces europeizacji stworzyły Romom możliwość aktywizowania konstruktywnych sił w ich środowisku, zdolnych realnie poprawić ich sytuację. Tak więc, jeszcze na początku lat 90. rozpoczął się proces tworzenia kulturalno-edukacyjnych stowarzyszeń Romów. Opierając się na własnej inicjatywie, idee te otrzymały poparcie wśród romskich wspólnot, które podjęły szereg konkretnych działań. Jednocześnie nie udało się tym organizacjom uniknąć silnej konkurencji wewnętrznej oraz polepszyć współpracy z otaczającym ich środowiskiem. *My wiemy lepiej, jak rozwiązywać swoje problemy* – hasło to, głoszone przez przywódców Romów, stawało się barierą nie do pokonania w relacjach z nieromskimi wspólnotami czy też organizacjami. Nieefektywną pracę społeczności romskich warunkują m.in.: niski profesjonalizm ich przywódców, brak fachowców i aktywnej młodzieży, jak również to, że pod wpływem przywódców znalazła się zbyt wąska warstwa romskiej społeczności ograniczająca się do elity.

Środki przyznawane przez rządy byłych republik radzieckich na potrzeby mniejszości etnicznych są znikome, mimo że wydatki te są przewidywane przez ustawodawstwo i budżet Ukrainy⁸. Pełna pomoc pochodzi ze strony międzynarodowych funduszy. Tak więc, w latach 1999-2000 w ramach programu TACIS⁹ na Ukrainie realizowano program wsparcia w normalizacji dialogu

⁸ Ustawa o zmianach w budżecie państwa Ukrainy na 2015 rok, Kijów 12.08.2014, № 283-VII.

⁹ TACIS - program grantowy Komisji Europejskiej dotyczący projektów współpracy transgranicznej.

Komisja Europejska umożliwiła realizację małych projektów współpracy transgranicznej dla regionów Rosji, Białorusi, Ukrainy i Mołdawii z krajami UE Europy Środkowej i Wschodniej. O grant mogą ubiegać się władze lokalne i regionalne, stowarzyszenia władz lokalnych i regionalnych. Projekty mogą być realizowane przy udziale organizacji pozarządowych i centrów edukacyjnych. Celem projektu jest umożliwianie krajom Europy Wschodniej, Środkowej i UE współpracy ponadgranicznej.

społeczności romskich z władzami lokalnymi. Jak uczy doświadczenie z lat ubiegłych, z powodu wzajemnej nieufności cierpią obie strony.

2. Edukacja mniejszości etnicznych na Ukrainie

Jednym z głównych kierunków zabezpieczenia praw mniejszości jest tworzenie warunków odpowiadających ich potrzebom wychowawczym i edukacyjnym. Przed mniejszościami w praktycznie każdym z posttotalitarnych państw pojawiają się istotne wyzwania w tym obszarze, pomimo liberalnego ustawodawstwa tych państw, a także norm międzynarodowych, dotyczących praw człowieka i mniejszości narodowych, uznanych przez większość z nich. Perspektywy rozwoju edukacji mniejszości narodowych zależą ponadto od warunków istniejących w tym czy innym państwie, umożliwiających rozwijanie swojego języka, kultury oraz od obecności czynników dyskryminujących.

Na Ukrainie istnieje kilka wariantów w podejściu do rozwiązywania problemów edukacji mniejszości narodowych. Jednym z nich jest tak zwane „podejście socjalne”. Jego zwolennicy rozpatrują mniejszości jako marginalne grupy. Na przykład, często można usłyszeć, że Romowie nie są grupą etniczną, lecz jawią się jako zmarginalizowana grupa społeczna¹⁰. Dlatego edukacja jest dla nich jednym z głównych warunków sukcesu, np. na rynku pracy. Zwolennicy „podejścia prawnego” uwagę koncentrują na przewycięzeniu nierówności i dyskryminacji mających znaczenie z punktu widzenia praw człowieka. Zwolennicy „podejścia wielokulturowego” zakładają, że przyczyny problemów mniejszości są skoncentrowane w stosunkach między grupami etnicznymi, głównie w sferach: kulturalnej, społecznej i psychologicznej. Natomiast „podejście polityczne” traktuje mniejszości jako podmioty polityczne i skupia się na problematyce ich autonomii, w tym na sprawach związanych z edukacją i wychowaniem (Ignacy, 2013, s. 3-4). Żadna z tych metod nie pozwala stworzyć uniwersalnej recepty dla mniejszości, ale ważne jest to, że wszystkie oparte są na zasadach praw człowieka, równouprawnieniu narodów i zdolne są promować rozwiązanie problemów edukacyjnych.

Nowoczesne podejścia do problematyki edukacji mniejszości etnicznych powinny przyczyniać się do integracji tych ostatnich w społeczeństwie obywatelskim. Tym samym zasadniczo różnią się one od sposobów rozwiązania danych problemów, które stosowane były pod koniec XX wieku, kiedy mniejszości stawały przed sztywną alternatywą: pełna asymilacja (która dość często wydawała się pozornie integracją) lub marginalizacja i całkowite wykluczenie. Niemniej także

¹⁰ *Cygański terror na Zakarpaciu, „Społeczność”*, Wiadomości Zakarpacia, 16.11.2013, № 46, c. 3.

obecnie takie podejście zauważalne jest w placówkach oświatowych w stosunku do uczniów z rodzin romskich.

Integracja jest warunkiem kulturowego „pluralizmu” i zabezpieczeniem tolerancji wobec mniejszości. Tak więc, w dużej mierze zachowują one swoje cechy kulturowe. Jest to socjalno-konstruktywny proces, dzięki któremu możliwe jest pokojowe współistnienie i samozachowanie tożsamości narodowych i etnicznych. Integracja sprzyja tworzeniu wielokulturowości w społeczeństwie. Prowadzi ona do różnorodności kulturowej i współistnienia grup z różnych środowisk w ramach wspólnych granic państwowych. Takiemu społeczeństwu odpowiada model wielokulturowej edukacji efektywnej, aktywnej, koncentrującej się na łagodzeniu różnic, spowodowanych charakterystycznymi dla tego społeczeństwa dominującymi grupowymi relacjami. W ramach takiego modelu język ojczysty, wartości i kultura mniejszości zyskują uznanie i legitymizację w programie nauczania. Uczniowie jako przedstawiciele dominujących grup społecznych, jak i mniejszości - poprzez spotkania z innymi kulturami - zdobywają wiedzę charakterystyczną dla tych mniejszości, dotyczącą ich cyklu życia i rozumienia, a to jest już samo w sobie wystarczające do zapobiegania lub zwalczania uprzedzeń. Wprowadza bowiem wielorakie podejście do treści edukacji (Tracewicz, 2000).

Obecnie rozwój edukacji, w tym mniejszości etnicznych i narodowych w postkomunistycznej Ukrainie, napotyka na kompleks uprzedzeń i pozostałości z przeszłości, uformowanych zarówno na poziomie świadomości społecznej, jak i na poziomie relacji szkolnych (Tiszczenko, 2012, s. 10-13). Do pierwszej grupy można zaliczyć:

- niedoskonałość ustawodawstwa w systemie edukacji
- segregację dzieci z „różnicami” w izolowane szkoły i klasy
- brak alternatywnych systemów kształcenia (szkoły drugiej szansy lub łączone modele kształcenia)
- brak jakościowych programów edukacyjnych, odpowiednio zaprojektowanych materiałów i metod nauczania w językach mniejszości
- centralizację systemów edukacyjnych, które nie pozwalają szkole i klasom na ustosunkowanie się do specyficznego językowego i kulturowego zróżnicowania swoich wychowanków. Ponadto autonomiczna edukacja mniejszości często nie znajduje wsparcia ze strony scentralizowanego systemu
- brak struktur zarządzania skierowanych na rzecz rozwoju, oceny i profesjonalnego wsparcia szkół, które kształcą studentów z grup mniejszościowych

- brak systematycznych i zawodowych przygotowań oraz podwyższenia kwalifikacji nauczycieli, którzy uczą języka i kultury mniejszości lub przygotowania nauczycieli w zakresie tolerancji, itd.

Na poziomie szkoły można wymienić następujące cechy (tamże, s.13-16):

- niskie oczekiwania ze strony nauczycieli wpływające na szkolne osiągnięcia dzieci
- dość często dyskryminacja krajowa uzupełnia się dyskryminacją społeczną, jak również lekceważącym nastawieniem wobec przedstawicieli mniejszości ze strony innych uczniów. Nauczyciele i sami uczniowie często nie komunikują się ze sobą z powodu różnic kulturowych;
- opiekunowie i nauczyciele szkół nie włączają do programu nauczania zagadnień, mających na celu zapoznanie społeczeństwa z kulturą mniejszości narodowych, ponadto nie używają oficjalnych materiałów w trakcie szkoleń. Przyczynia się to do separacji dzieci mniejszości w systemie edukacyjnym. Ostatnie zjawisko jest potwierdzone badaniami, które pokazują, że dzieci o wiele bardziej angażują się w zadania szkolne wtedy, gdy programy nauczania, a zwłaszcza materiały stosowane w szkole, nawiązują do ich kultury;
- nie jest prowadzona etapowa praca w kierunku zapewnienia właściwego środowiska dla edukacji przedstawicieli mniejszości
- szkoły często izolują się od wspólnot etnicznych, z którymi powinny współpracować. Dialog między nimi jest słaby, a rodzice dzieci z grup mniejszościowych są często wyłączeni z procesu uczenia swoich dzieci;
- zdarza się, że szkoły obwiniają za niepowodzenia rodziców i same dzieci z mniejszości, przy czym nie zauważają własnych problemów lub problemów systemowych.

Powstaje istotne pytanie: Czy jest możliwe wytworzenie takiego nowoczesnego podejścia do zagadnień edukacyjnych mniejszości narodowych, które jednocześnie przyczyniłoby się do rozwiązania ich problemów społecznych, zapewniałoby przestrzeganie praw człowieka, zadowalało potrzeby kulturowe i spełniało wymóg autonomii grup etnicznych?

Badania prowadzone od marca do lipca 2012 r. przez ukraińskie Centrum Niezależnych Studiów Politologicznych pokazują złożoność danej rzeczywistości. Celem badań było zidentyfikowanie głównych zagadnień i problemów dotyczących przejawów dyskryminacji w stosunku do docelowych grup projektu, w tym: a) członków mniejszości narodowych i grup etnicznych; b) osób niepełnosprawnych; c) członków społeczności LGBT; d) osób, które są dyskryminowane ze względu na

wiek; e) przedstawiciele mniejszości religijnych. Realizacja projektu była możliwa dzięki wsparciu fundacji „Odrodzenie” (tamże, s. 2).

Analiza opublikowanych wyników grupy badawczej pozwala określić, iż nowoczesne podejście powinno opierać się na trzech czynnikach:

- 1) Edukacja wielokulturowa: programy, które dostarczają wiedzę o historii i kulturze oraz podstawowe informacje na temat grup etnicznych współistniejących w społeczeństwie, skupiają się na potencjale i wartościowości kulturowej. Są one również ukierunkowane na lepsze zrozumienie takich zjawisk społecznych, jak uprzedzenia, konflikty tożsamości i etniczne, rozwój szacunku i tolerancji.
- 2) Edukacja międzykulturowa: program dla uczniów kształcących się razem w tej samej szkole lub klasie, mający na celu wspieranie wzajemnego zrozumienia i szacunku.
- 3) Edukacja mniejszości narodowych: program, który zapewnia uczniom mniejszość opanowania języka oraz poznania własnej kultury i dziedzictwa, wzmacniając ich tożsamość i poczucie własnej wartości (nauczania języków mniejszości, dwujęzyczny program, program nauczania w języku mniejszości) (tamże, s. 18-20; por. także: Andrzejewska²⁰⁰⁶, s. 185-199; Grabowska, 2001, s. 145-148).

W sytuacjach z marginalizowanymi mniejszościami, takimi jak Romowie, korzystne byłoby, aby program obejmował związane z edukacją wsparcie socjalne, m.in. możliwość korzystania z posiłków w trakcie kształcenia, transport służący ułatwieniu w dostaniu się do szkoły, opieka zdrowotna, a w późniejszym okresie – stypendia. Wielokulturowy i międzykulturowy program oraz program edukacji mniejszości mogą być łączone z elementami korygującymi. W rozporządzeniach ministerialnych Ukrainy przewidziano, że istnieje wiele pedagogicznych zasobów bilansowania nierówności społecznych¹¹.

Skuteczność tych programów może wzrosnąć, jeżeli zapewnią one niezbędne usługi do realizacji na poziomie szkoły (np. edukacyjne pakiety programów nauczania, materiały i szkolenia) oraz szerokiej dystrybucji (tj. publikacje, szkolenia trenerów, współpraca z instytucjami edukacyjnymi, opisy i oceny programów itp.).

Efektywność programów edukacyjnych dla mniejszości zależy nie tylko od ich treści, ale także od tego, jak instytucje charytatywne zarządzają tymi programami. Fundacje międzynarodowe zazwyczaj ogłaszają konkursy projektów. Takie podejście jest skuteczne, ale w sferze edukacji mniejszości, np. Romów i Tatarów krymskich, w drodze konkursu pojawiają się znaczne przeszkody. Z jednej strony, według

¹¹ Rozporządzenie Gabinetu Ministrów, №701, od 11.09.2012, na okres do 2020 roku, Kijów.

określonych parametrów i wskaźników Fundacji międzynarodowych, szkoły mają spore szanse na zwycięstwo w konkursie. Z drugiej zaś, gotowość szkół do wprowadzania programów jest bardzo niska. Otrzymanie pieniędzy i ich wykorzystywanie zgodnie z przeznaczeniem nie gwarantuje pozytywnego wyniku i w konsekwencji realizacji projektu. Tak więc, szkoły ukierunkowane na realizację romskich programów edukacyjnych rzadko rozwijają projekty odpowiedniej jakości i w odpowiednich ilościach (Udod, 2011, s. 19-24).

Względny brak materiałów, podręczników, szkoleń, doświadczenia, itp. dostępnych w szkołach narodowych, sprzyja temu, że edukacja mniejszości rozwija się przeważnie poprzez skuteczne inicjatywy i programy. Niektóre organizacje charytatywne są świadome tego problemu i starają się zachować równowagę pomiędzy dotacjami i elementami operacyjnymi swoich programów.

Ponieważ fundacje nie przejmują obowiązków państwa w edukacji, lecz skupiają się na oddolnych inicjatywach, decydującym czynnikiem w zapewnieniu rzetelności programów jest upowszechnianie wyników projektów. Powinno być ono systemowe. Analiza dostępnych materiałów pokazuje, że na Ukrainie instytucje edukacyjne, organizacje pozarządowe, w tym fundacje, często napotykać na różnorodne trudności, m.in.: realizację projektów przed opracowaniem ogólnej strategii, co wiąże się z szybkim podsumowaniem celów i efektów poszczególnych projektów; odgórne zarządzenie nakazujące *mają państwo trzy dni, aby coś napisać* (Hejets, 2009, s. 233-248); narzucenie zadań zamiast zapewnienia mniejszościom możliwości samodzielnego formowania projektów. Wśród członków mniejszości pojawia się także nieufność w stosunku do fundacji, gdyż mniejszość widzi w działaniach fundacji zagrożenie dla własnej autonomii. Jednak nie zwalnia to fundacji z odpowiedzialności za los projektów, za ich zgodność z postawionymi celami działania oraz za prawidłowe wykorzystanie funduszy w ich realizacji. Utrzymanie równowagi między interesami fundacji i mniejszości jest więc koniecznym warunkiem ich współpracy. Ponadto nadmierny nacisk na integrację społeczną często przynosi skutek odwrotny. Nie dla wszystkich jest jasne, że programy edukacyjne, które nie uwzględniają odniesień do językowych i kulturowych korzeni uczniów z mniejszości, narażone są na niepowodzenie. Fundacje poniekąd znajdują się pod presją organizacji mniejszościowych wymagających niewydawania „pieniędzy mniejszości” niewyspecjalizowanym organizacjom, które działają dla całej populacji. W efekcie przyznają one mniejszościom granty, zamiast finansować programy krajowe mające na celu rozwiązanie problemów mniejszości. W tym kontekście nie można pominąć pojęcia „wygodnej elity”. Niedostatecznie wysoki poziom kontaktów personelu fundacji z siecią organizacji mniejszości na Ukrainie powoduje obniżenie możliwości działania.

Z fundacjami współpracuje zazwyczaj wąska, „elitarna” grupa, która składa się z tych samych osób. Poszukiwanie partnerów na poziomie lokalnym jest rzadko zauważane.

Prawdopodobnie większość instytucji edukacyjnych i organizacji pozarządowych poszukuje sposobów praktycznego rozwiązania trudności, o czym świadczy apel ukraińskiego forum inicjatyw oświatowych do ośrodków i stowarzyszeń zagranicznych, chcących podzielić się doświadczeniem w zakresie problematyki edukacji mniejszości. Obecny stan projektów edukacyjnych mniejszości na Ukrainie pozostawia wiele do życzenia, co wpływa na osiągnięcie sukcesów w tej płaszczyźnie.

3. Sytuacja edukacyjna Romów

Romowie stanowią specyficzną grupę, dla której ukraińska szkoła wciąż nie znalazła właściwych rozwiązań. Mimo iż są Ukraińcami, ich sytuacja wciąż bliższa jest problemom szkolnym uchodźców, niż dzieci ukraińskich. Wynika to z wielu konfliktów, po części zależnych od samych Romów, lecz również od małej elastyczności ukraińskiej szkoły; braku zrozumienia romskiej kultury, a także niewielkiemu zainteresowaniu samych nauczycieli.

Na przestrzeni lat pojawiały się przeróżne pomysły na edukację Romów. W latach 90. tworzono klasy mniejszościowe, jednak pomysł ten okazał się w większości przypadków nieudany. Interpretowano to jako tworzenie gett romskich i tym samym brak integracji dzieci nie-romskich nieromskich z romskimi w szkole, co przekładało się na jeszcze większe komplikacje w relacjach tych dwóch grup na innych polach. Narzekano także na zbyt niski poziom nauczania. Uczniowie romscy często mają problemy z frekwencją, a ich stosunek do szkoły, wynikający z kultury, nie zawsze wiąże się z takim samym zaangażowaniem jak u innych dzieci. Poza tym, problemy te wzmocniane są przez brak wsparcia ze strony często niewykształconych rodziców, a także przez relacje w grupie rówieśniczej i częste piętnowanie inności przez nieromskich rówieśników. Z powodu niewystarczającej znajomości języka ukraińskiego, uczniowie romscy kierowani bywają do szkół specjalnych, choć ich realna gotowość edukacyjna pozwalałaby im na uczenie się w szkole masowej. Wynika to z nieodpowiedniego zastosowania testów edukacyjnych, jednak zdarza się, że decyzja o wysłaniu dziecka do szkoły specjalnej jest elementem specyficznej rodzinnej ekonomii, bo wiąże się możliwością korzystania z dodatkowych świadczeń socjalnych, czyli pomocą materialną.

Międzynarodowa fundacja „Odrodzenie” jest jedną z nielicznych organizacji, która podtrzymuje inicjatywy Romów. Próbuje odpowiedzieć na te wyzwania,

wprowadzono szereg innych rozwiązań. W latach 1999-2002 fundacja podtrzymała projekty wspólnot romskich, związanych przede wszystkim ze sferą kultury i oświaty. W latach 2007-2009 organizowany był program pt. „Romowie Ukrainy”¹², który był skierowany przede wszystkim na rozwiązanie takich problemów jak: udoskonalenie polityki państwowej co do mniejszości romskiej, skierowanie pomocy prawnej dla zabezpieczenia praw Romów, jak również sprzyjanie w dostępie do usług medycznych (Євтух-Троциньський, 2004, s. 4). W 2005 roku ukraińskie Ministerstwo Oświaty i Edukacji uchwaliło program integracyjnego kursu języka i literatury romskiej dla ogólnooświatowych placówek nauczania w języku ukraińskim¹³. W 2007 roku ukazał się podręcznik skierowany do nauczycieli historii i kultury Romów (Навроцька, 2007). Powstał m.in. program na rzecz rozwoju społeczności romskiej na Ukrainie - prowadzony przez Departament Mniejszości Narodowych i Etnicznych oraz fundacje międzynarodowe - wspierający społeczności romskie, przyznający stypendia uczniom romskim, wyposażający ich w przybory szkolne, jak również finansujący wycieczki i kolonie dzieci romskich. W obwodzie zakarpackim utworzono romską szkołę, w której nauczanie odbywa się w języku romskim. Przedsięwzięcie to miało pomóc w nauczaniu dzieci romskich, kontrolowaniu frekwencji uczniów i budowaniu dobrej atmosfery w szkole.

Problematyka edukacji Romów jest jednak nadal aktualna, gdyż liczba dzieci z każdym rokiem wzrasta, a placówki oświatowe nie chcą przyjmować dzieci romskich. Swoje stanowisko uzasadniają tym, że wśród takich uczniów charakterystyczna jest niska frekwencja, brak asymilacji ze społeczeństwem lokalnym oraz pojawiają się trudności z dyscypliną. Potwierdzają to liczne wywiady przeprowadzone przez dziennikarzy telewizji lokalnej¹⁴. Szczególnie problemy z edukacją nasilają się w obszarach, w których społeczność romska jest liczna, np. w obwodzie zakarpackim, gdzie około 45% społeczności romskiej uważa język romski za swój ojczysty. Język ten nie jest jednak chroniony przez państwo ukraińskie (Бучко, 2006; Навроцька–Адам, 2006). Od 6 do 11% Romów za język ojczysty uznaje ukraiński (Воловина, 1997, s. 210-212).

Według statystycznych danych na Ukrainie mieszka 46 tys. Romów, jednak tylko w obwodzie zakarpackim jest ich około 50 tys. (Ємець–Дяченко, 1993, Cserniczkó–Braun–Molnár, 2010). Owe dane mogą być niepewne, gdyż nie wszyscy Romowie posiadają paszporty. Niektórzy nie chcą bądź boją się identyfikować ze swoją społecznością, gdyż maleją wtedy szanse na znalezienie pracy (Рибка, 2006).

¹² Програма „Роми України”, 2007-2009рр. міжнародного фонду Відродження, <http://www.irf.kiev.ua>.

¹³ *Ромська мова і література*, Видавничий дім „Букрек”, Чернівці 2005.

¹⁴ Zob. <http://zakarpatty.net.ua/Zmi/110545-V-Uzhhorodskii-ZOSh-%E2%84%967-vidmovliaiutsiapryimaty-na-navchannia-tsyhanchat-VIDEO>.

Według danych statystycznych ponad 60% Romów nie ma stałego miejsca zatrudnienia (Мигаль, 2006). Ponadto, tylko 30% romskich dzieci regularnie uczęszcza do szkół. Około 14% otrzymało świadectwo dojrzałości (odpowiednik matury). Zaledwie 2% społeczności romskiej posiada wyższe wykształcenie. Około 6% ukończyło szkołę zawodową, zaś około 10% swoją edukację zakończyło na poziomie szkoły podstawowej (Луканова, 2006).

Za końcową konkluzję może posłużyć stwierdzenie, że pomimo sprzyjających warunków edukacyjnych, dzieci romskie nie korzystają z przywileju nauki języka ojczystego. Źródłem tych zahamowań należy upatrywać w obawie społeczności romskiej, że w szkole osoba spoza wspólnoty zdobędzie romskie kompetencje językowe. Podobne mechanizmy motywują ograniczone działania w zakresie edukacji i popularyzacji historii romskiej. Paradoksalne dążenie do ograniczania dostępu do własnej kultury, historii i języka może procentować niezamierzoną, ale nieuchronną asymilacją w grupie większościowej.

Zakończenie

Sytuacja Romów w systemie edukacyjnym na przykładzie Ukrainy pokazuje, że istnieje konieczność wypracowania takiej płaszczyzny dyskusyjnej, która obejmowałaby nie tylko refleksję nad edukacją mniejszości romskiej, ale także nad edukacją postawy Ukraińców wobec mniejszości, wobec wielokulturowości, wobec wieloimiennego Innego. Mimo tego, że istnieją prawne umocowania działań edukacyjnych wobec mniejszości, takie jak ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, jak również rozporządzenie w sprawie podtrzymywania poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej, to jednak mniejszość romska ma duże trudności w korzystaniu z edukacji, pojawiają się problemy ze znalezieniem pracy czy nawet w korzystaniu z usług medycznych.

Mimo trudności, które swe źródło mają w samej społeczności romskiej, można postulować o dokonanie zmian w ich edukacji, takich jak: m.in. poszerzenie oferty nauki języka angielskiego (potrzebnego Romom w coraz częstszej migracji), zwiększenie możliwości wyboru zajęć muzyczno-tanecznych prowadzonych przez profesjonalistów, wprowadzenie kursów dokształcających w dziedzinach technicznych, np. zawody budowlane. Oddzielną grupę problemów wymagających natychmiastowego rozwiązania stanowi brak programu edukacyjnego dla Romów, którzy przekroczyli 16. rok życia, a nie ukończyli szkoły podstawowej.

Bibliografia:

- Andrzejewska G., (2006), *Idee wolnościowe w edukacji mniejszości narodowych*, Dydaktyka Literatury, t. 26.
- Антонюк Р., (2003), *Нові засади мовної ідентичності в Україні. Нові технології навчання. Науково-методичний збірник*, Київ: Науково-методичний центр вищої освіти.
- Бучко Б., (2006), *Роми Закарпаття: права і можливості. Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, Ужгород: Ліра.
- Євтух В., (2001), *Тенденції етнонаціонального розвитку українського суспільства*, Študie a Članky 2001, nr 3, <http://www.saske.sk/cas>.
- Євтух В., (2004), *Етносуспільні процеси в Україні: можливості наукових інтерпретацій*, Київ: Стилос.
- Євтух В., Трощинський В., (2004), *Етнонаціональна структура сучасного українського суспільства: деякі аспекти системного бачення її розвитку*, Довідник, Київ: Наукова думка.
- Ємець Г., Дяченко Б., (1993), *Циганське населення Закарпаття*, Ужгород: Видавництво Карпати.
- Зіневич Н.О., (2001), *Цигани в Україні: формування етносу і сучасний стан*, Український науковий журнал, № 1, Київ, с. 40-52.
- Луканова Є., 2006, *Роми – не цигани. Конгрес національних громад України*, <http://www.kngu.org>.
- Csernicskó I., Braun L., Molnár J., (2010), *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*, Ungvár: PoliPrint.
- Словарь української мови* (1958), Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х томах, Вид-во Академії наук Української РСР, Том 4, Київ 1958.
- Словник української мови* (1980), в 11 томах, Том 11.
- Sygański terror na Zakarpaciu*, „Społeczność”, Wiadomości Zakarpacia, 16.11.2013, № 46.
- Deklaracja praw mniejszości narodowych*, Kijów 01.11.1991.
- Grabowska L., (2001), *Języki ojczyste mniejszości narodowych na maturze w 2002*, Języki Obce w Szkole, , nr 6, s. 145-148.
- Навроцька Є., (2007), *Історія та культура ромів. Методичний посібник для вчителів*, Ужгород: Видавництво Олександра Гаркуші.
- Навроцька Є., Адам А., (2006), *Пропозиції та зауваження щодо розгляду концепції державної мовної політики в Україні. Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*, Ужгород: Ліра.

- Hejets W.M., (2009), *Spoleczno-ekonomiczna sytuacja na Ukrainie: konsekwencje dla narodu i państwa*, Kijów: Narodowa Akademia Nauk Ukrainy.
- Ignacy N. (2013), *Mieszkańcy Użgorodu proszą władze oczyścić miasto od Cyganów*, „Społeczeństwo”, 12.04.2013, nr 50.
- Karalkina N., (2013), *Demograficzna sytuacja w obwodzie Zakarpackim: Cyganie – nasza przyszłość?* (W:) *Spoleczność*, S. Romanenko (Red.), Użgorod, s. 15-17.
- Kuzio T., (1998), *Ukraine: State and Nation Building*, London: Routledge.
- Kuzio T., (2001), 'Nationalizing States' or Nation-building? A Review of the Theoretical Literature and Empirical Evidence, *Nations and Nationalism*, Vol. 7, part 2 (April 2001), p. 135.
- Lytowczenko S., 2009, *Analiza ustawodawstwa Ukrainy, zgodnie z wymaganiami międzynarodowymi w celu zapewnienia równych praw w uzyskaniu wykształcenia*, Kijów.
- Мельник С., Черничко С., (2010), *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*, Ужгород: ПоліПрінт.
- Мигаль М., (2006) *Парадокси української ксенофобії. Хто такі роми: суспільне зло чи жертви дискримінації? Без цензури № 26 (171), 29 червня 2006*, <http://www.bezcenzury.com.ua>.
- Рибка Є., (2006), *Роми – не суспільне зло, а жертви дискримінації*, <http://www.poglyad.org.ua>.
- Ромська мова і література. Інтегрований курс 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання*, Видавничий дім „Букрек”, Чернівці 2005.
- Рябчук М., (2000а), *Від Малоросії до України. Парадокси запізнілого націотворення*, Київ: Критика.
- Rozporządzenie Kabinetu Ministrów*, nr 701, od 11.09.2012.
- Szadrykow W.D., 1982, *Problemy genezy specjalistycznej działalności*, Moskwa.
- Tiszczenko J., Horobczyszyna S., 2012, *Sprawozdanie na temat wyników badań. Dyskryminacja: poglądy różnych grup*, Kijów.
- Тараненко О., (2001), *Українська мова і сучасна мовна ситуація в Україні*, Мовознавство nr 4, с. 3-19.
- Tracewicz Z., (2000), *Oświata a procesy asymilacyjne wśród mniejszości ukraińskiej*, Toruń.
- Udod O.A., (2011), *Innowacje w edukacji. Podstawa modernizacji w zakresie nowoczesnych warunków*, Kijów.
- Ustawa o edukacji*, art. 3, Kijów 23.03.1996, nr 100/96-WR.
- Ustawa o mniejszościach narodowych na Ukrainie*, Kijów 25.06.1992, nr 2494-XII.

Ustawa o zmianach w budżecie państwa Ukrainy na 2015 rok, Kijów 12.08.2014, nr 283-VII.

В Ужгородській ЗОШ №7 відмовляються приймати на навчання циганчат, <http://zakarpattia.net.ua/Zmi/110545-V-Uzhhorodskii-ZOSh-%E2%84%967-vidmovliaiutsia-pryimaty-na-navchannia-tsyhanchat-VIDEO>.

Воловина О., (1997), Українська мова в Україні: матірня мова за національністю і мовою навчання. Про український правопис і проблеми мови, Нью Йорк-Львів.